

Александра Трагом утицаја Христофора П. Кучековић* Жефаровића у Славонији**

Универзитет уметности у Београду
Факултет ликовних уметности

* akucekovic@gmail.com

** Тезе презентоване у тексту први пут су изнесене у новембру 2018. године у саопштењу насловљеном *Да ли је Христофор Жефаровић био у Хрватској?* на научном скупу „Умјетничка баштина Срба у Хрватској“, у организацији СКД „Просвјета“ у Загребу. У међувремену, иницијални закључци су допуњени додатним истраживањима и овом приликом се први пут објављују.

¹ Тодић 2013/II: 227, са референцама.

² Поповска-Коробар 2005: 29–101.

Апстракт: Рад отивара могућности утврђивања присуства сликарског утицаја Христофора Жефаровића у Карловачкој митрополији средином XVIII стољећа на подручјима где он досада није уочаван. Изложене описервације су засноване на итеренским отикрићима делова иконосијаса и појединачних икона на подручју Славоније и њиховој компарацији са познатим Жефаровићевим сликарским делима, као и онима који се приписују његовим ирепшојављеним ученицима. Истовремено, реафирмише се и теза о могућем постојању вишечлане радионице Христофора Жефаровића у иренутику израде зидних слика у православној цркви у Шиклошу (1739–40), ие њеној дисеминацији након уметничког одласка у Беч. Истраживања указују на гошово сасвим извесну чињеницу да је барем један од ириадника ие радионице, односно Жефаровићевих следбеника у деценијама око средине XVIII стољећа наставио плодну сликарску делатност у Славонији.

Кључне речи: Христофор Жефаровић, радионица Христофора Жефаровића, зографи, зографско сликарство, иконоис XVIII стољећа у Славонији

Abstract: The paper opens up a possibility of determining the presence of the painting influence of Hristofor Žefarović in the Metropolitanate of Karlovci around the middle of the 18th century in the areas where it has not been observed so far. The presented observations are based on field discoveries of parts of iconostases and individual icons in the region of Slavonia and their comparison with the well-known works of Žefarović, as well as those attributed to his presumed disciples. At the same time, the paper reaffirms the thesis about the possible existence of a multi-member workshop of Hristofor Žefarović at the time of creating wall paintings at the Orthodox church in Siklós (1739–40) and its dissemination after the artist's departure to Vienna. The research suggests an almost certain fact that at least one of the members of that workshop, i.e., of Žefarović's followers, continued his fruitful painting activity in Slavonia in the decades around the middle of the 18th century.

Key words: Hristofor Žefarović, Hristofor Žefarović's workshop, zographs, zograph painting, 18th-century icon painting in Slavonia

Иако се о сликарској делатности Христофора Жефаровића у српској средини од средине четврте деценије XVIII стољећа доста зна, стицајем околности, данашњи истраживачи сликарева остварења и специфичне карактеристике његове фигурације могу поуздано анализирати само посматрањем циклуса фресака у цркви манастира Бођана у Бачкој. Све иконе које су му досад приписане укључене су у оквире његовог сачуваног опуса на основу стилске компарације са бођанским корпусом.¹ Жефаровић је на зидовима храма у Бођанима произвео галерију ликовних дела који се по физиономским и експресивним карактеристикама разликују и препознају у односу на радове других зографа у Карловачкој митрополији, али и оних активних на подручју Охридске архиепископије током прве половине XVIII стољећа.² Како је, међутим,

³ Мутафов 2000: 411–423, уп. Тодић 2013/II: 221.

⁴ Напомена о нејасноћама везаним за Жефаровићеву радионицу не односи се на њено постојање *per se*, јер је досад откривено довољно података који указују на то да је сликар имао ученике и сараднике, односно да се бавио организованим подучавањем. О томе свакако сведочи и трактат, ерминија или приручник који је саставио на грчком језику и насловио – *Οἰκίαια ἰοῦκα или ерминија за младе који желе да изуче зографску вештину*, в. Мутафов 2000: 417–420; Мутафов 2001: 177–192; уп. Тодић 2013/II: 231.

⁵ Медаковић 1971: 281–284; Давидов 1978: 107–108; Тодић 2013/II: 222–223.

⁶ Давидов 1978: 108, 281; Тодић 2013/II: 221–232.

⁷ За иконе које су се налазиле на иконостасу некадашње православне цркве у Доњој Нани (мађ. Alsónána) у области Толна у јужној Мађарској, а које се данас чувају у Музеју Српске православне Епархије будимске у Сентандреји сматра се да потичу са некадашњег иконостаса православног храма у Шиклошу, в. Вуковић et al. 2011: 13, 15, 48; сл. 3 и 4; Тодић 2013/II: 227.

⁸ Жефаровић се бавио сликарством и после 1740–1741. године, али његови сачувани, односно поуздано познати сликарски радови из тог периода представљају портрете – Ивана Стратимировића (1744) и Божића Стратимировића (1745). У свом тестаменту, састављеном 1753. године, сликар помиње и неколико икона као део своје оставштине, или ненаплаћених трговачких испорука, али не говори о томе да је био и њихов аутор, в. Давидов 1978: 118–119, Микић 2005: 13–14; Тодић 2013/II: 227, са пуном библиографијом.

⁹ Васић 1971: 145–147; Тодић 2013/II: 227.

¹⁰ Васић 1971: 145.

¹¹ Кучековић 2015: 87–88; Кућековић 2018: 59–74.

дошло до формирања тог стила, односно на истраживачко питање постављено пре две деценије: *где је сликарство учио Христопфор Жефаровић*, још увек се одговара низом врло широко постављених претпоставки.³ Нејасно одређен појам засад представља и „Жефаровићева радионица“, а трагања за остварењима зографа који су били Жефаровићеве ученици и од њега наследили карактеристичан стилски образац нису била специфично фокусирана у досадашњим приступима.⁴

Предложени рад неће разрешити још увек крупне непознанице везане за Жефаровићево сликарско наслеђе, а његовим најубедљивијим резултатом треба сматрати отварање могућности, засад свакако парцијалног, мапирања сликаревог утицаја на подручјима Карловачке митрополије средином XVIII столећа на којима он у претходним истраживањима није учаван, али ни тражен. Изнесене опсервације засноване су на теренским открићима делова иконостаса и појединачних икона на подручју Славоније и њиховој компарацији са познатим Жефаровићевим сликарским радовима, као и онима који се приписују његовим претпостављеним ученицима. У раду ће бити ревитализована и теза ранијих истраживача о могућем постојању вишечлане радионице Христопфора Жефаровића у време настанка зидног сликарства православне цркве у Шиклошу у Барањи (1739–40),⁵ али и њеној дисеминацији након уметничког одласка у Беч. Трагом артефаката и посредних архивских доказа могућност да је барем један од припадника те радионице, односно Жефаровићевих директних ученика био ангажован у Славонији чини се сасвим извесном.

Познате чињенице о животу „илирико-расијанског общегг зографа“ Христопфора Жефаровића период његовог активног бављења црквеним сликарством ограничавају на време пре 1740–1741. године, када у Бечу настају његови први графички радови по поруцбини патријарха Арсенија IV.⁶ Након сликања фресака и, претпоставља се, иконостаса у православној цркви у Шиклошу,⁷ чини се да Жефаровић сасвим престаје да се ангажује као сликар икона и зидних слика.⁸ У православној цркви Светог Николе у Брањини, североисточно од Белог Манастира, на иконостасу су до данас сачуване четири зографске престоне иконе – Христос на престолу (сл. 1), Богородица са Христом (сл. 2), Свети Јован Крститељ и Свети Никола – које су у досадашњим истраживањима приписиване Жефаровићу.⁹ Уколико би се претпоставке о Жефаровићевом ауторству ових икона потврдиле, Брањина би представљала једини до сада познати топос на територији данашње Хрватске где се налазе његови сликарски радови, а везивање њиховог настанка за сликарев боравак и рад у Шиклошу чинио оправданим.¹⁰

Повод даљем трагању за Жефаровићевим сликарским наслеђем у Хрватској и Славонији представљало је откриће иконе Свети Георгије убија аждају (сл. 3) у православној цркви села Гаћиште у Подравини, источно од Вировитице.¹¹ Данашња црква у Гаћишту подигнута је 1965. и чини се, с обзиром на посредна архивска сведочанства, да би икона Светог Георгија могла представљати једини сачувани артефакт ране историје гаћишког храма у XVIII столећу – архивски подаци сведоче да су приликом обнове цркве 1880. године са посебним пијететом

1. Нејознајни зограф (Христѿофор Жефаровић?), Христѿос на престоу, пресѿиона икона из Брањине, Барања (фото Д. Дамјановић, Загреб)

1. Unknown zograph (Hristofor Žefarović?), Christ on a Throne, despotic icon from Branjina, Baranja (photo D. Damjanović, Zagreb)

2. Нејознајни зограф (Христѿофор Жефаровић?), Богородица са Христѿом на престоу, пресѿиона икона из Брањине, Барања (фото Д. Дамјановић, Загреб)

2. Unknown zograph (Hristofor Žefarović?), Mother of God with Christ on a Throne, despotic icon from Branjina, Baranja (photo D. Damjanović, Zagreb)

¹² Кућековић 2018: 61.

¹³ О развоју црквеног сликарства Славоније и северне Хрватске у XVIII столећу прегледно в. Кучековић 2014: 241–292.

¹⁴ Стошић 2006: 106–116, сл. 35–40; Тодић 2013/II: 227–228, сл. 156–160; Стошић 2011: 95.

сачуване „стародревне“ престоуне иконе.¹² Икона Свети Георгије убија аждају могла би бити управо једна од тих икона. Њене ликовне карактеристике чине је посебно важном за тему овог рада. На први поглед се уочава њена стилска изузетност у односу на корпус очуваног црквеног сликарства XVIII века са подручја Славоније и северне Хрватске, било да су у питању дела зографских сликара, оних који су деловали под утицајем украјинског модела, који на ово подручје доноси Украјинац Василије Романовић средином XVIII столећа, или оних који су га комбиновали са јужнобалканским наслеђем, попут Јована Четиревића Грабована.¹³ Физиономија светитеља на пропетом коњу снажно подсећа на оне из специфичног фигуралног, односно физиономског репертоара Христофора Жефаровића развијеног у „класичном“ облику на фрескама манастира Бођани из 1737. године, које је извео са сарадницима.¹⁴ Гађишка икона сасвим сигурно није дело самог Жефаровића, на првом месту јер не постоје докази да је сликар икада боравио и радио

3. Непознати зограф, Свети Георгије убија аждају, православна црква у Гаћишту, Славонија (фото Р. Радановић, Бања Лука)
3. Unknown zograph, Saint George Slaying a Dragon, Orthodox church in Gačište, Slavonia (photo R. Radanović, Banja Luka)

¹⁵ Kučeković 2018: 64–65.

¹⁶ Поистовећивање „зографа Христа“, који је 1734. године имао радионицу са ученицима у Београду са Христофором Жефаровићем универзално је прихваћено у ранијим истраживањима, в. Микић 2005: 9–10; Тодић 2013/II: 222, са библиографијом.

¹⁷ Шелмић 2003: 326, нап. 17; Тодић 2013/II: 176.

у овом делу Подравине.¹⁵ Ранији истраживачи претпоставили су постојање његових ученика већ од тренутка када се бележи да је зограф Христо 1734. у Београду поучавао иконопис, па све до сигурног препознавања удела сарадника у Бођанима и Шиклошу.¹⁶ До данас су међу њима именом идентификована само двојица. Један је Јован или Јанко Станков, кога је Жефаровић поучавао у Београду, са њим сарађивао у Бођанима, а који је потом, око 1740. године, самостално сликао иконе у манастиру Грабовцу у Будимској епархији. Други, са нешто мање сигурности, идентификован Жефаровићев ученик, по имену Теодор, био је присутан у Шиклошу 1742. године. Њему су, са доста опреза, као алтернатива Жефаровићевом ауторству, приписане сачуване иконе са иконостаса те цркве, али и престоне иконе на иконостасу цркве у Брањини.¹⁷

Брањинске престоне иконе свакако представљају адекватну полазну тачку трагања за могућим ангажманом једног или више Жефаровићевих ученика у Хрватској. Не би сасвим неутемељено било замишљати ситуацију у којој сликар препоручује своје ученике за послове које он, након одлуке да пође у Беч и отпочне цртачку и графичарску каријеру, није могао више да прихвати. Његова пословност налагала је одржавање добрих

¹⁸ Медаковић 1971: 281–284; Давидов 1978: 107–120; уп. Тодић 2010а: 161–166.

¹⁹ За Жефаровића се тада заузимају двојица епископа из Хрватске – горњокарловачки Данило Јакшић и коштајнички Арсеније Теофановић, на чију молбу митрополит даје „другу“ шансу Жефаровићу, преиначује своју првобитну одлуку о поништавању увођења у презвитерски чин, али уз обавезу апсолутне сликарске покорности у будућности, в. Тодић 2010а: 163–165.

²⁰ Давидов 1978: 264, кат. бр. 38. А; Кучековић 2014: 251–252, сл. 223.

²¹ Те године епископ Софроније Јовановић издао је синђелију на име пароха храма Свете Тројице у Клокочеву код Славонског Брода, в. Кучековић 2014: 352.

²² Жефаровић је умро у септембру 1753. године у Москви, в. Тодић 2013/II: 227, са библиографијом.

²³ Епископ Софроније Јовановић је у неколико наврата боравио у Бечу, у време када се тамо бавио и Жефаровић – 1749. и 1753. године, али доказа да се у тим приликама сусретао са уметником засад нема, в. Кучековић 2014: 29.

²⁴ Давидов 1978: 116; Тодић 2010а: 164–165.

²⁵ Цвитановић 1985: 385, сл. 14.

²⁶ Институт за повијест умјетности, Загреб. Аналогна фототека, негативотека, инв. бр. 2N-02150 (снимио Игор Николић).

²⁷ Архивска фотографија иконе сведочи да се свакако радило о престоној икони Христа. Била је сликана уљем на дасци, у димензијама 110 x 60 cm. Уколико је тврдња да је она потицала из цркве у Великим Зденцима тачна, она се донекле коси са познатим подацима о великозденачком иконостасу, који је 1747. сликао, заједно са Петром Поповићем из Осијека, извесни Белингер зограф. Потоњи је латиницом записао своје име на престоној икони Христа, в. Цвитановић 1985: 385; Тодић 2013/I: 85, 96. Икона о којој је овде реч није била потписана. Запис на подножју трона са 1745. годином био је веома оштећен и, колико се чини, исписан ћирилицом (лета? 1745), као и сви остали натписи на икони.

веза са високим клиром православне цркве у монархији, што је и познато из досадашњих истраживања.¹⁸ Ипак, када су у питању православни епископи у Хрватској и Славонији, познатих доказа о непосредним контактима са Жефаровићем има веома мало. Владика пакрачко-славонски Софроније Јовановић (1743–1757) био је близак сарадник митрополита Павла Ненадовића и могао је доћи у контакт са уметником, ако не раније, онда у априлу 1753. године, када је био потписник синодске одлуке у афери поништења рукоположења Жефаровића за презвитера, које је, без митрополитове сагласности, извршио бачки епископ Висарион Павловић.¹⁹ Епископ Јовановић је за потребе своје епархије дао поновити бакрорезну синђелију коју је Жефаровић 1743. израдио за Павла Ненадовића, тада још епископа горњокарловачког, изменивши је само у детаљима који се односе на његово лично име и титулу.²⁰ Запис на сачуваном отиску синђелије, данас у збирци Галерије Матице српске у Новом Саду, наводи годину 1756.²¹ Тај датум се свакако не односи на време израде саме бакрорезне плоче. Епископ Јовановић је вероватно имао договор са Жефаровићем о томе још за живота потоњег,²² можда одмах након 1743. године, када Јовановић постаје пакрачко-славонски епископ, односно истовремено са израдом варијанте за Павла Ненадовића.²³ Архивски посведочене непосредне сусрете са уметником имао је егзарх митрополита Ненадовића, Арсеније Радивојевић, који је владика пакрачко-славонски постао 1758. године, након смрти Софронија Јовановића. Радивојевић и Жефаровић су, по Ненадовићевом налогу, 1750. у Бечу вршили практичне припреме за оснивање ћирилске штампарије, а у непосредном контакту били су и 1752. године, када је Жефаровић допао у немилост моћног митрополита.²⁴

Не треба сумњати у то да је пробитачни Жефаровић користио ове контакте за ширење своје делатности, али можда и да својим ученицима и сарадницима обезбеди ангажмане. Једна икона, вероватно престоно, са представом Христа на престолу (сл. 4), публикована први пут пре више од три деценије,²⁵ можда представља најраније поуздано датовано сведочанство о везама овог типа унутар претпостављеног Жефаровићевог круга у Хрватској. Икона пронађена у филијалној цркви у Малим Зденцима потицала је, према забележеним сведочењима, из парохијске цркве у Великим Зденцима код Грубишног Поља, која је готово сасвим страдала током Другог светског рата. На архивским фотографијама иконе, на подножју трона испод Христовог стопала, види се очуван запис са годином 1745. Иако је снимак иконе из документације Института за повијест умјетности у Загребу црно-бели,²⁶ а сама икона је пронађена у веома оштећеном стању, фигурални тип Христа, а посебно његова физиономија са наглашеним повијеним црним обрвама, снажно подсећа на престону икону Христа из Брањине у Барањи, односно обе припадају дистинктивном репертоару светитељских физиономија које у Карловачку митрополију доноси Жефаровић са сарадницима и следбеницима. Нажалост, ништа се поузданије о малозденачкој драгоцепој икони данас не може рећи, чак ни да ли је очувана.²⁷ Њена усамљена и недовољно документована

4. Христос на престоу, црква у Малим Зденцима, Славонија, 1745 (фото Института за историју уметности, Загреб)
4. Christ on a Throne, church in Mali Zdenci, Slavonia, 1745 (photo Institute of Art History, Zagreb)

5. Неизвестни зограф, Свети апостол и јеванђелиста Јован, црква у Дијаковицу, Славонија (фото о. Л. Босанац, Дарувар)
5. Unknown zograph, Holy Apostle and Evangelist John, church in Dijakovac, Slavonia (photo parish priest L. Bosanac, Daruvar)

појава омогућује тек предлог њеног сврставања међу радове једног од Жефаровићевих ученика, можда баш оног који је сликао икону Светог Георгија из цркве у Гашишту.

Колико су докази за тезу о делатности Жефаровићевог следбеничког круга у Хрватској парцијални и разбацани, показује и налаз још једне групе икона са упадљиво сличним ликовним карактеристикама онима уоченим на иконама из Гашишта и Малих Зденаца. У парохијској цркви у Дарувару чувају се три иконе апостола – светих Јована, Јакова и Вартоломеја (сл. 5–7) – које су очигледно припадале неком иконостасу. Према сведо-

6. Нејознајни зограф, Свети апостол Јаков, црква у Дијаковцу, Славонија (фото о. Л. Босанац, Дарувар)
6. Unknown zograph, Holy Apostle James, church in Dijakovac, Slavonia (photo parish priest L. Bosanac, Daruvar)

7. Нејознајни зограф, Свети апостол Вартоломеј, црква у Дијаковцу, Славонија (фото о. Л. Босанац, Дарувар)
7. Unknown zograph, Holy Apostle Bartholomew, church in Dijakovac, Slavonia (photo parish priest L. Bosanac, Daruvar)

²⁸ На иконе из Дијаковца пажњу је скренуо парох даруварски у пензији отац Лука Босанац, који је заслужан за њихово спасавање из демолиране цркве. Храм у Дијаковцу посвећен је Светом Стефану и данас припада парохији у Турчевић Пољу. Архивски извори бележе да се 1772. у селу Дијаковац налазио дрвени православни храм са дрвеним звоником. Имао је димензије 6 пута 3 „хвата“, једно звоно, дрвени торањ „тишљерско темпло“ и 4 иконе поред тога. Две године касније, 1774, храм је још увек био дрвен, али је темпло (иконостас) било „ново малано“. Тај иконостас је годину дана раније сликао молер Константин Братановић из Велике Писанице. Остало је забележено да је Братановић на дијаковачком иконостасу

чењу локалног пароха, иконе су током рата у Хрватској 1991–1995. пренесене из девастиране православне цркве у Дијаковцу, селу у близини Грубишног Поља, попут Зденаца, али нема поузданих података да ли су оне изворно потицале са старог иконостаса у овој цркви.²⁸ Због специфичних физиономија светитеља, поготово минуциозног наглашавања трепавица, те начина сликања повијених обрва, руку и третмана драперије, иконе треба приписати руци истог зографа или радионице у којој су настале иконе из Гаћишта и Малих Зденаца. Сродне стилске одлике уочавају се и на два подужна панела са по шест

8. Нејознајни зограф, Апостоли Вартоломеј, Симон и Матијеј, Збирка Пакрачко-славонске епархије, Пакрац (фото Музеј Српске православне цркве, Београд)

8. Unknown zograph, Apostles Bartholomew, Simon and Matthew, Collection of the Diocese of Pakrac and Slavonia, Pakrac (photo SOC Museum, Belgrade)

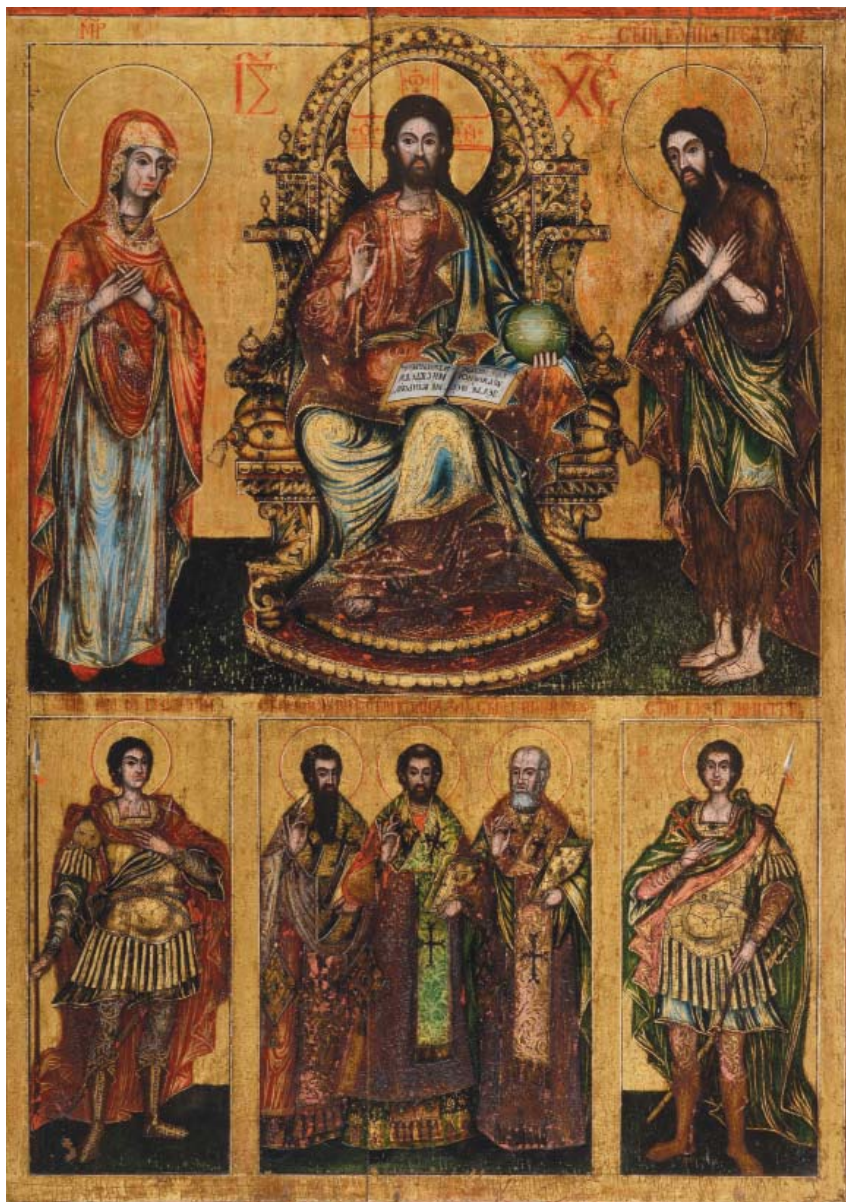
био аутор престоне иконе Христа, северних и јужних двери, те дванаест икона апостола и Распећа на врху – ове иконе нису сачуване. Међутим, три апостолске иконе које су пронађене у Дијаковцу стилски се значајно разликују од познатих сачуваних радова „молера“ Братановића. Сачувани инвентар цркве у Турчевић Пољу из 1835. описује нови зидани храм и иконостас, који је имао две престоне иконе, 12 апостолских и Распеће на врху, а 1901. забележено је да иконостас у Турчевић Пољу има три реда икона. Музеј Српске православне цркве, Инвентари: кут. 8, фол. 153, кут. 9, фол. 169; Музеј Српске православне цркве, Оставина: документи бр. 1359; Тодић 2010: 394–395; Тодић 2013/II: 298.

²⁹ За разлику од већег дела материјала у новоформираној збирци Пакрачко-славонске епархије, а који се пре ратних сукоба чувао најпре у Повијесном музеју Хрватске у Загребу, а потом у ризници владичанског двора у Пакрацу, панели са ликовима апостола на полеђини немају никакве словне ни нумеричке музејске ознаке. Захваљујући архивским фотографијама, знамо да су својевремено били постављени на иконостас Благовештенске капеле у пакрачком владичанском двору. Радило се о импровизованој олтарској прегради, састављеној од хетерогеног

стојећих фигура апостола, који се данас чувају у збирци Пакрачко-славонске епархије у Пакрацу (сл. 8), формираној по повратку остатака црквених предмета и икона након ратних сукоба у Хрватској. Иако је на први поглед јасно да су оба панела била део неког иконостаса, о њиховом пореклу засад ништа није поуздано утврђено.²⁹ Компарација са претходно описаним иконама показује сличности карактеристичних лица, руку и драперија, али се са опрезом може рећи да се овде ради о још једном зографу непознатог идентитета и примитивнијег сликарског израза. Фигуре апостола су здепастије и нешто грубље сликане од оних из Дијаковца, са којима се директно могу упоредити.

Поред стилских сродности и припадности ликовном наслеђу Христофора Жефаровића, секундарни везујући фактор свих претходно описаних икона могла би бити географија, односно чињеница да потичу, осим апостолских панела из пакрачке збирке, којима је порекло непознато, из храмова у околини Грубишног Поља и Вировитице, парохија које се налазе у међусобној близини. Да ли је ово подручје средином XVIII столећа, а могуће и у каснијим деценијама, било регион у коме је деловао један или више Жефаровићевих настављача у овом тренутку само наслуђујемо.³⁰ Одакле су приспели, може се такође тек претпоставити. Најзначајније стилске паралеле хрватским примерима данас налазимо на територији мађарске Барање, односно у збирци Музеја Српске православне цркве

9. Нејознаџи зограф, Деизис, Музеј Српске православне цркве Епархије будимске, Сентандреја (фото Музеј Српске православне цркве Епархије будимске, Сентандреја)
9. Unknown zograph, Deesis, Serbian Orthodox Church Museum of the Diocese of Buda, Szentendre (photo SOC Museum of the Diocese of Buda)

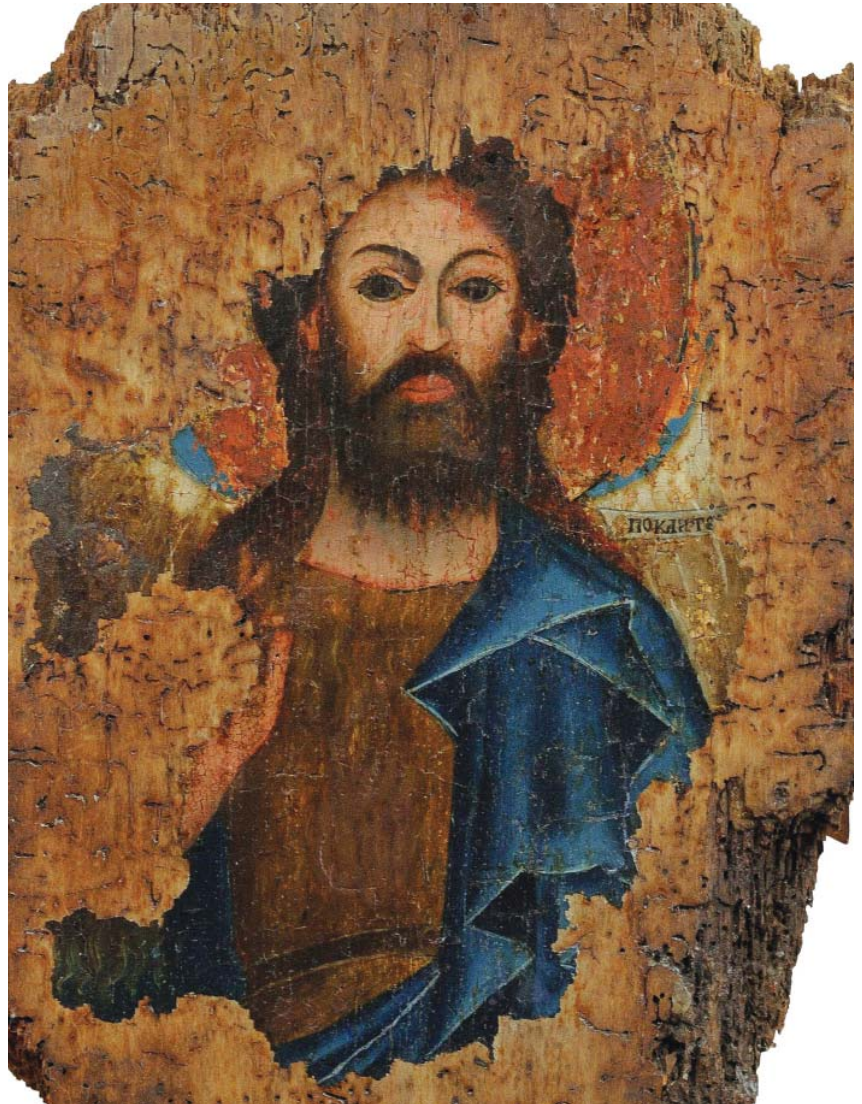
материјала. Могуће је да су апостолски панели у Пакрац доспели 1931. године, када је тадашњи епископ Мирон Николић опремао ентеријер капеле, в. Кучековић 2015: 250, 252, сл. 12.

³⁰ Записи на већини икона описаних у овом раду, како оних са подручја Хрватске, односно Славоније, тако и примера који потичу из мађарске Барање, веома су слични у погледу величине и облика, као и стилизације слова. Ова чињеница могла би бити још један повезујући фактор међу њима, али и показатељ блискости порекла и ликовног образовања њихових аутора.

³¹ Давидов 1973: 192, кат. бр. 80, т. LXXX; Давидов 1990: Прилози, сл. 7; Вуковић et al. 2011: 50–51, кат. бр. 9. Икона Деизис са апостолима данас се чува у Музеју Епархије будимске у Сентандреји, а за икону Светог Јована Крститеља из Печуја претпостављено је да потиче из неке цркве у Барањи.

Епархије будимске у Сентандреји и Регионалној збирци у Печују. Са иконама из Брањине највише сродности показују делови иконостаса из Доње Нане, односно Шиклоша, док би славонским иконама из Зденаца и Гађишта, али донекле и апостолским иконама из Дијаковца, најсличнији био рад зографа аутора иконе Деизиса са светитељима из Саборне цркве у Сентандреји (сл. 9), сликане око 1760. године, као и иконе Светог Јована Крститеља из печујске збирке (сл. 10).³¹ Фигура Светог Георгија из доњег сегмента прве иконе веома подсећа на лик истог светитеља на икони из Гађишта. Са територије Будимске епархије сачуван је и низ других икона које се могу приписати Жефаровићевом утицајном кругу, а које се одликују наивнијим сликарским изразом од претходно поменутих. Наглашен и крут цртеж, незграпније фигуре и једноставније, али опет карактеристичне физиономије, као и интензиван колорит, одлике су икона из сентандрејске збирке за које се претпоставља да су потицале са иконостаса православног храма у

10. Нейознајти зограф, Свети Јован Крститељ, Регионална збирка Печуј (фото Музеј Српске Православне цркве Епархије будимске, Сентандреја)
10. Unknown zograph, Saint John the Baptist, Regional Collection Pécs (photo SOC Museum of the Diocese of Buda)

³² Вуковић et al. 2011: 48–49, кат. бр. 8.

³³ Давидов 1979: 355–364, сл. 2, 3.

³⁴ Ове целивајуће иконе чувају се у музеју у Сентандреји, заједно са још једном већом групом икона са ликовима појединачних светитеља, које такође потичу из манастира Грабовца и приписују се зографу Михаилу, в. Тодић 2010в: 401–402; Вуковић et al. 2011: 46–48; Тодић 2013/II: 23–24.

³⁵ О Силвестру Поповићу в. Лесек 2005: 304–314; Тодић 2010б: 213–244; уп. Тодић 2013/II: 121–123.

Сечују, израђеног после 1763. године (сл. 11),³² али и зографских икона које су припадале православној цркви у Борјаду, селу североисточно од Шиклоша.³³ Иконе са представама Четрдесет севастијских мученика (сл. 12) и Свети Викентије, Мина, Стефан Дечански и Виктор, приписане руци зографа Михаила, јеромонаха манастира Грабовца, кога је сликарству поучавао Жефаровићев ученик,³⁴ веровантно Јанко Станков, такође су илустративни примери наведених ликовних карактеристика и испољавају веома значајне сличности са иконама пронађеним у Славонији.

Индиције о Жефаровићевом стилском утицају могу се пронаћи и међу сачуваним зографским делима на подручју Срема. Сликарев савременик и сапутник на ходочашћу у Јерусалим, јеромонах манастира Раковца Силвестар Поповић,³⁵ сликао је у сличном маниру, квалитативно упоредивом са апостолским иконама из збирке у Пакрачкој епископији, односно иконама сродних карактеристика са подручја Барање. Ликови светих песника које је Силвестар Поповић насликао 1749. на певницама манастира Раковца, Светог Прокопија на кивоту за мошти у истом манастиру, али и престоне иконе сачуване са зографског

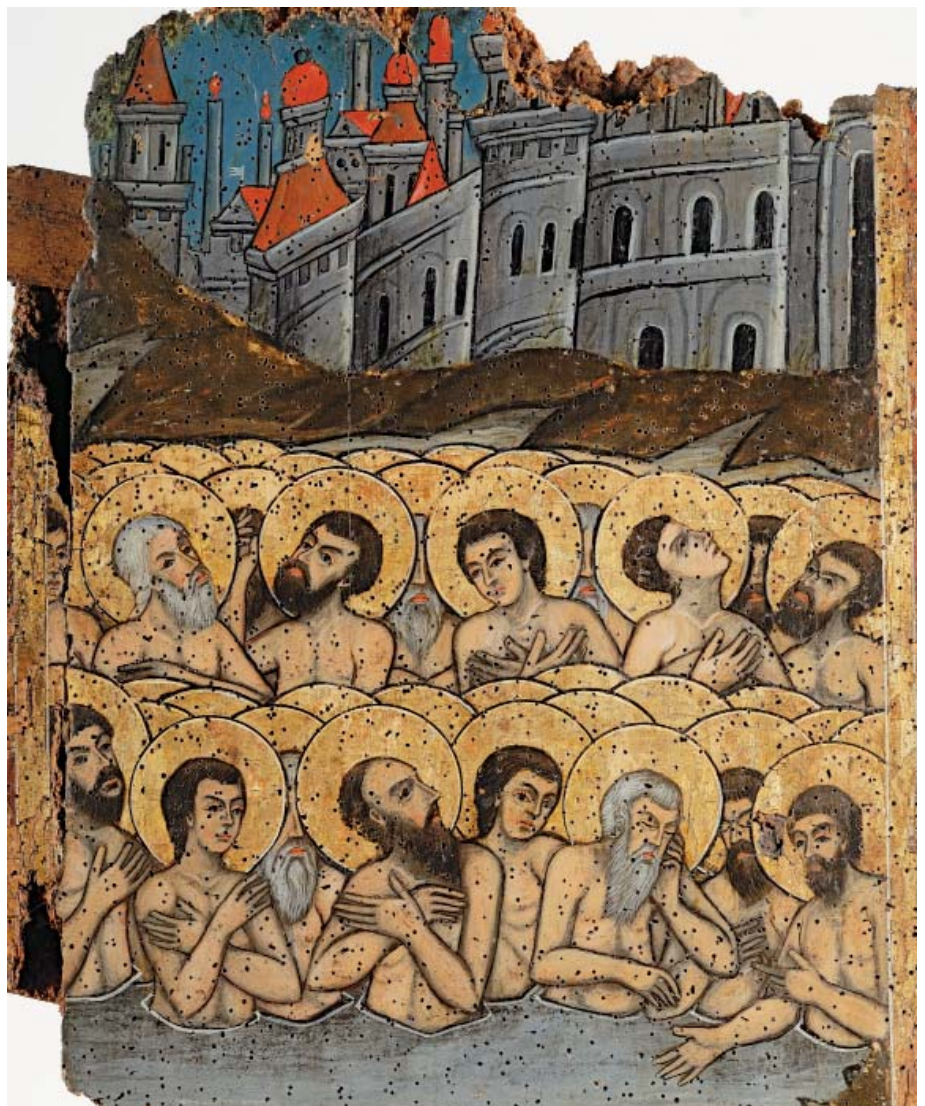
11. Нејознаћи зограф, Христос носи крст на љушћу ка Голгоџи, Музеј Српске православне цркве Епархије будимске, Сентандреја (фото Музеј Српске православне цркве Епархије будимске, Сентандреја)

11. Unknown zograph, Christ Carrying the Cross on the Way to Golgotha, Serbian Orthodox Church Museum of the Diocese of Buda, Szentendre (photo SOC Museum of the Diocese of Buda)

12. Зограф јеромонах Михаило (приписано), Четирдесет севастијских мученика (дејал), Музеј Српске православне цркве Епархије будимске, Сентандреја (фото Музеј Српске православне цркве Епархије будимске, Сентандреја)

12. Zograph hieromonk Mihailo (attributed), Forty Martyrs of Sebaste (a detail), Serbian Orthodox Church Museum of the Diocese of Buda, Szentendre (photo SOC Museum of the Diocese of Buda)

³⁶ Лесек 2005: 306, 308–309, 311–313; Тодић 2010б: 273–276, сл. 4–11; Тодић 2013/II: 122, сл. 86.

³⁷ Шелмић 2004: 79.

³⁸ Голубовић 1990: 7–26; Тодић 2013/II: 146–150, са свеобухватном библиографијом.

³⁹ Тодић 2013/II: 146.

⁴⁰ Голубовић 1990: 20–21, 64–65, сл. 41/1–41/3; Тимотијевић 2008: 258–261, сл. 146, 147.

⁴¹ Голубовић 1990: 11.

⁴² Јовановић 1997: 361–364, сл. 267–364; Тодић 2013/I: 143; Тодић 2013/II: 35.

⁴³ Запис на грчком језику на престоној икони Христа у Брањини уочио је још Павле Васић, Васић 1971: 145. Каснији истраживачи су такође скретали пажњу на овај запис, али без могућности његовог читања и тумачења, због стања иконе које је захтевало конзерваторско чишћење и рестаурацију, в. Шелмић 2003: 326–327, нап. 17. Нажалост, поновљени покушаји читања током актуелног истраживања наишли су на исту препреку. Запис белим курзивним словима на грчком језику исписан је уз доњу десну ивицу иконе Христа на престолу и делимично је прекривен рамом. Чини се да се ради о помену са именом донатора који је платио израду иконе. На помоћи при покушају читања записа захвалност дугујем колеги Константину Јакумису из Тиране.

иконостаса црква у Чортановцима и Брестачу, које му се приписују³⁶ – испољавају сличности са физиономском типологијом Жефаровићевог круга: крупне бадемасте очи, са наглашеним високо повијеним тамним обрвама, и карактеристичне „зарумењене“ усне у контрасту са брадама и брковима, које се појављују и на пакрачким и барањским иконама. Иако су и претходни истраживачи претпостављали да је Силвестар Поповић могао бити сликарски ученик Христофора Жефаровића,³⁷ карактеристике његових радова ипак се довољно разликују од славонских и барањских примера да овог монаха-сликара можемо искључити из круга њихових могућих аутора. Ширем кругу зографа на подручју Карловачке митрополије чија фигурација испољава сродне карактеристике треба условно придружити и неке радове Георгија Стојановића (?–1746?), Жефаровићевог савременика, пореклом из Свиштова у Бугарској.³⁸ Стојановић је, како се чини, боравио и сликао у Београду у исто време када се претпоставља да је и Жефаровић ту развијао сликарску делатност и имао ученике, средином четврте деценије XVIII столећа. Њихов евентуални конкурентски однос није се могао значајније развити, јер Стојановићево пресељење у Сремске Карловце после предаје Београда Турцима 1739. и наставак бављења сликарством у Срему падају у време када је Жефаровић довршавао живопис у Шиклошу и напуштао сликарски посао.³⁹ Међутим, физиономије сачуваних ликова из њему приписаног слоја живописа у олтарском простору цркве манастира Крушедола из 1744.⁴⁰ показују генеричке сличности са ликовима на иконама апостола из Пакраца, али и онима на поменутиим иконама из Сечуја, Бојрада и Печуја. Карактеристике Стојановићевог фигуралног стила доведене су у везу са влашким, „бранковјанским“ утицајима, стеченим током његовог претпостављеног уметничког формирања у „Малој Влашкој“, односно Олтенији пре доласка у Београд, до 1733. године.⁴¹ Могућност да су неки од зографа, аутори икона из Дијаковца, Пакраца и храмова у мађарском делу Барање долазили у контакт са савременим сликарским радионицама активним у Банату отварају и ликовне карактеристике малобројних сачуваних радова зографа Георгија Петровића и Михаила Николајевића.⁴² Последње, ипак, у датом контексту, треба посматрати као примере ширег фона стилских одлика негованих у зографским радионицама на подручју Карловачке митрополије, чија је овде уочена конвергенција вероватно била последица живе комуникације и размене искустава међу путујућим сликарима.

Закључно, чини се да је готово извесно да се плодна делатност зографа, од којих су неки сигурно, попут Жефаровића као најистакнутијег међу њима, били пореклом са југа Балкана, што је посредно посведочено и грчким записом на престоној икони Христа из Брањине,⁴³ развила на подручју Будимске епархије до краја четврте деценије XVIII столећа, потом проширила и наставила у православним заједницама хрватске Барање и средишње Славоније. Нажалост, досада идентификоване иконе које подупиру ову тезу описане у претходном тексту

данас су веома изоловане у мноштву непознаница које их окружују, али и питања која својим присуством отварају. Оне ипак служе као индикативан показатељ мобилности ове групе зографа и специфичног ликовног идиома који су са собом носили током средишњих деценија XVIII столећа. Стање очуваности православног уметничког наслеђа на подручју Славоније и северне Хрватске је такво да значајнија, односно масовнија открића која би поузданије контекстуализовала описане артефакте не треба очекивати. Изнесене опсервације и претпоставке ипак отварају, верујемо, досад неуочене правце и одредишта трансфера сликарског наслеђа Христофора Жефаровића и круга његових следбеника.

Архивски извори:

Музеј Српске православне цркве, Оставина Радослава Грујића, Београд.
Музеј Српске православне цркве, Архива Пакрачко-славонске епархије.
Инвентари парохијских и филијалних цркава и манастира по азбучном реду места, Београд.

Литература:

- Васић П. 1971, *Иконе Христѿфора Жефаровића у Брањини*, Доба барока: студије и чланци, Београд, 145–147.
- Вуковић К. et al. 2011, *Српска црквена уметносћ у Мађарској*, Нови Сад.
- Голубовић Б. 1990, *Георгије Сћојановић (?–1746)*, Нови Сад.
- Давидов Д. 1973, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад.
- Давидов Д. 1978, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад.
- Давидов Д. 1979, *Српска црква у Борјаду*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 15, 355–368.
- Давидов Д. 1990, *Сћоменици Будимске епархије*, Београд.
- Јовановић М. 1997, *Сликарсћво Темшварске епархије*, Нови Сад.
- Кучековић А. 2014, *Уметносћ Пакрачко-славонске епархије у XVIII веку*, Београд.
- Лесек М. 2005, *Силвесћар Појовић*, Уметничка баштина у Срему, III, Нови Сад.
- Медаковић Д. 1971, *Христѿфор Жефаровић у Шиклошу 1740 године*, Путеви српског барока, Београд, 281–284.
- Микић О. 2005, *Христѿфор Жефаровић и живопис манасћира Бођана*, Српско сликарство 18–20. века: одабране студије, Нови Сад, 7–32.
- Мутафов Е. 2000, *Кде е учил живопис Христѿфор Жефарович?*, Годишник на Софийски универзитет „Св. Климент Охридски“, Център за славяно-византијски проучвания „Иван Дуйчев“ 90 (9), 411–423.
- Мутафов Е. 2001, *Европеизация на хартия. Съчинения за живописиста на гръцки език през първата половина на XVIII в.*, София.
- Поповска-Коробар В. 2005, *Иконописосћ во Охрид во XVIII век*, Скопје.
- Стошић Љ. 2006, *Српска уметносћ 1690–1740*, Београд.
- Стошић Љ. 2011, *Манасћир Бођани*, Нови Сад.
- Тимотијевић М. 2008, *Манасћир Крушедол*, Београд – Нови Сад.
- Тодић Б. 2010, *О Консћанћину Браћановићу*, Радови о српској уметности и уметницима XVIII века: по архивским и другим подацима, Нови Сад, 389–400.

- Тодић, Б. 2010а, *Да ли је Христoфoр Жефaрoвић био калуђер?*, Рaдoви o српскoј уметнoсти и уметницимa XVIII века: пo архивским и другим пoдaцимa, Нови Сад, 161–169.
- Тодић Б. 2010б, *Два рaкoвaчкa мoнaхa и сликaрa: Силвeстiр Пoјoвић и Aмeрoсијe Јaнкoвић*, Рaдoви o српскoј уметнoсти и уметницимa XVIII века: пo архивским и другим пoдaцимa, Нови Сад, 213–280.
- Тодић Б. 2010в, *Твoрци бaрoкнoг eнтeријeрa црквe у мaнaстиру Грaбoвцy*, Рaдoви o српскoј уметнoсти и уметницимa XVIII века: пo архивским и другим пoдaцимa, Нови Сад, 401–425.
- Тодић Б. 2013, *Српски сликaри oд XIV дo XVIII века*, књ. I–II, Нови Сад.
- Цвитaнoвић Ђ. 1985, *Правoслaвнe црквe oд дрвeнe грaђe у oкoлини Грyбишнoг Пoљa*, Збoрник Мaтицe српскe зa ликoвнe уметнoсти 21, 377–390.
- Шeлмић Ј. 2003, *Прилoг ипoучaвaњу зoгрaфскoг сликaрствa у Бaрaњи (Уз јeднo нeoбјaвљeнo писмo зoгрaфa Тeoдoрa из 1742. гoдинe)*, Српскa уметнoст 18. и 19. вeкa. Oдaбрaнe студијe, Нови Сад, 321–332.
- Шeлмић Ј. 2004, *Српскo зиднo сликaрствo XVIII вeкa*, Нови Сад.
- Kučeković A. 2018, *Saint George Slaying the Dragon on an 18th Century Icon from Slavonia – Traditional Iconography an Popular Piety*, *The Feast of Saint George: Different Cultural Contexts and Traditions*, ed. G. Blagojević, Бeoгpaд, 59–74.

Aleksandra P. Kučeković

FOLLOWING THE INFLUENCE OF HRISTOFOR ŽEFAROVIĆ IN SLAVONIA

The paper suggests the presence of the painting influence of Hristofor Žefarović in the Metropolitanate of Karlovci around the middle of the 18th century in the areas where it has not been observed or looked for before. Major unknowns related to Žefarović's painting legacy continue to exist and the opening up of a possibility of mapping, for the time being certainly only partially, the painter's influence in the areas of Slavonia and Croatia should be considered the most convincing result of the research presented in this paper. The observations are based on field discoveries of parts of iconostases and individual icons in central Slavonia and their comparison with the well-known Žefarović's paintings, as well as those attributed to his presumed disciples. The paper also revitalizes the thesis of previous researchers about the possible existence of a multi-member workshop of Hristofor Žefarović at the time when the wall painting was created at the Orthodox church in Siklós in Baranja (1739–40) and also about its dissemination after the artist's departure to Vienna and his professionalisation in graphic art. Following the trail of artefacts and indirect archival evidence, the possibility that at least one of the members of the artist's workshop, i.e., Žefarović's direct students, was engaged in Slavonia seems quite certain.